

قلعه گرشک (پشت رود) در قاموس جغرافیایی افغانستان

مقدمه:

گرشک یکی از ولسوالی های معمور و آباد ولایت هلمند در جنوب غرب افغانستان است که تا قبل از اعمار شهر لشکرگاه بحیث مرکز ریاست انکشاف وادی هلمند (در دهه ۱۹۵۰) در تشکیلات دولتی بنام حکومت اعلی شناخته میشد. از دوران سلطنت امیر حبیب الله خان تا عصر ظاهر شاه بحیث حکومت پشت رود هم یاد میشد. منظور از پشت رود یعنی آنطرف رودی رمند است. تا قبل از روی دست گرفتن پروژه وادی هلمند و اعمار پل عصری بر رودخانه هیرمند مردم گرشک امتعه و اموال خود را توسط کشتی به سمت چپ رودخانه انتقال میدادند و برای فروش به قندهار می بردند و بر می گشتند اما با اعمار پل عصری بر رودخانه هیرمند در نزدیک شهر و مرکز حکومتی مردم از مشکلات عبور و مرور راحت شدند.

ساکنان گرشک بطور عمده مرکب از پشتون های اقوام درانی مثل: نورزایی و بارکزایی، محمدزایی، اخکزی، ادوزی، الکوزی، پوپلزی، و کمی از سیدها و سایر مردم پیشه ور و تجار تپیشه میباشند. خاندان سلطنتی محمدزایی که ۱۵۰ سال بر افغانستان حکومت کرده اند از پشت رود و از ناوه بارکزاییان هلمند برخاسته بودند. بعد از مرگ سردار کهنل خان وتنش میان بنو اعمام سرداران قندهار (در ۱۸۵۶) گرشک محل سکونت سردار محمد صدیق خان پسر سردار کهنلخان گردید و سردار گل محمد خان پسر او در عهد امیر عبدالرحمن خان والی پکتیا و نماینده امیر در تعیین خط دیورند بود. سردار حبیب الله هلمند سناتور هلمند در زمان ظاهر شاه از شخصیت های پر نفوذ هلمند از نوادگان سردار کهنلخان در گرشک بود. کودتای ثور قدرت سرداران محمدزایی را بطور کل در افغانستان از ریشه نابود کرد. بقیه پسران سرداران قندهار در ولسوالی میوندونهر سراج زندگی میکنند.

شغل عمده مردم گرشک علاوه بر مالداری کشت غلات گندم و جو و جواری و پنبه و واحداث باغات میوه انار و انگور و فالیز خربوزه و تربوز است. زراعت و باغداری در گرشک بعد از حفر نهر بغرا و احداث سر بند آن در نزدیکی قریه زنبولی از رود هلمند در سال ۱۳۱۱ش و امتداد کانال بغرا تا نادعلی بسیار رونق گرفت و امروز یکی از ولسوالی های معمور و پر حاصل ولایت هلمند است.

قلعه گرشک:

چیزی که قبل از رسیدن به گرشک نظر انسان را از فاصله دور بخود معطوف میکند قلعه گرشک است که بر یک تپه نسبتاً مرتفع تر از سطح جلگه در سمت راست رودخانه هیرمند موقعیت دارد. و در نشیب این قلعه بازار و دوایر دولتی قرار دارد.

قلعه گرشک در ولایت هلمند

تاریخ اعمار این قلعه را به سردار کهندهلخان خان برادر امیر دوست محمدخان حکمران قندهار (از ۱۸۱۸-۱۸۵۵) نسبت می‌دهند درحالی که شواهد حاکی وکتبی نشان می‌دهد که تاریخ اعمار آن خیلی پیشتر از عهد سردار کهندهل است و ممکن است سردار کهندهلخان دیوارهای آن را دوباره ساخته باشد و ملحقاتی بر آن افزوده باشد. در متون کلاسیک جغرافیایی مربوط به فتوحات اولیه مسلمین در این ناحیه بعد از بست و قبل از رسیدن به زمین داور از محلی بنام «تل» یا «ورتل» ذکر شده است که بگمان نزدیک به یقین همین گرشک بوده است. بنابر توصیف مقدسی جغرافیه دان شامی در قرن چهارم هجری، تل شهری بزرگ و صاحب قلعه‌ی بی بود که یک بلوک سوار از آن نگهداری می‌کرد. (احسن التقاسیم، ص ۲۹۷-۳۲۸) زیرا این قلعه در قرن دهم به منزله یکی از استحکامات سرحدی بود که مقابل کوهستان غور، و در ساحل راست رودخانه هیرمند، در یک منزلی بست قرار داشت.

دو تصویر از قلعه گرشک در ساحل راست هلمند

بنابر توصیف مقدسی، تل شهری بزرگ و صاحب قلعه بی بود که یک بلوک سوار از آن نگهداری می‌کرد.^۱ زیرا این قلعه در قرن دهم به منزله یکی از استحکامات سرحدی بود که مقابل کوهستان غور، و در ساحل راست رودخانه هیرمند، در یک منزلی بست قرار داشت.^۲

داکتر لودویک آدمک، در کتابش (ژورنال تاریخی و سیاسی افغانستان، جلد دوم فراه) بهترین و مفصل‌ترین شرح را باره مختصات قلعه گرشک بدست می‌دهد. این کتاب ۶ جلدی در این اواخر از سوی نویسنده و مترجم چیره دست افغان رحمت آریا از انگلیسی به پشتو ترجمه شده است و در پورتال افغان جرمن آنلاین بطور مسلسل به نشر میرسد. توضیحاتی را که در باره این قلعه در جلد دوم کتاب داده شده در اینجا می‌آورم تا اطلاعات خواننده در باره قلعه گرشک کامل‌تر گردد.

یک افسرانگلیسی بنام آقای «بیت» در گزارش (سال ۱۸۹۳م) خویش درباره این قلعه چنین می‌نگارد: «حصار گرشک در حالت ویران و مخروبه قرار دارد؛ دیوارهای آن نازک و به گونه بد ترمیم شده اند سنگرهای اطراف دامنه دیوارهای بیرونی کاملاً ویران شده اند؛ خندق آن خشک است و تا این دم به نظر میرسد که کاملاً خاک پُر شده اند. خاکریزها و برجها در چنان حالت تخریبی قرار دارند که بالا شدن به قسمت بالایی آن ناممکن است و به مانند پوست تخم نازک اند.

(زوایای محصنه bastion) ^۳ دروازه غربی یا دروازه هرات تا اکنون سالم به نظر میرسند و دو دروازه دیگر یعنی دروازه کندهار و بطرف شمال آن یک دروازه کوچک دیگر که هر دوه با هم نزدیک اند در دیوار

^۱ - مقدسی، احسن التقاسیم، ص ۲۹۷-۳۲۸

^۲ - ظاهراً «تل» در محل گرشک حالیه قرار داشته است.

^۳ - در داخل حصار به سنگر و یا ساختمانی گفته میشود که از دیوار استحکاماتی آن در زوایه ها محافظت می کند. به بیان دیگر اطراف مستحکم بیرونی حصار- مترجم»

شرقی حصار واقع اند، به بیان دیگر روی آن بطرف دریا است، در زیر دروازه هرات یک بازار کوچک هم است. کدام قرارگاه نظامی یا گارنیزون در داخل حصار نیست؛ اینجا تنها محل اقامت حاکم پشت رود است. گارنیزون گرشک تا این دم متشکل از «چهار بیرق» یا «تولی» خاصه داران یعنی ۴۰۰ تن سرباز و یک رساله نیروی سواره نظام کابلی است.

همچنان یک بطریقه صحرائی توپخانه که شش میل توپ های (اس. بی) دارد در گرشک مستقر است؛ این نیرو در این اواخر بر ضد شورش هزاره ها از خدمت نوبتی خود تازه به گرشک برگشته است. حاکم گرشک پیشنهاد نموده این بطریقه نیروی توپچی باید بصورت دائم در گرشک باقی بماند، این پیشنهاد به امیر راجع شده است.

گرشک کهنه در همین کناره دریا حدود ۲ میل بالا تر یعنی مانند حصار کنونی در کناره راست دریا موقعیت دارد؛ در تواریخ مذکور است که اینجا مانند قلعه «ببست» (بُست- م) بوسیله نادر افشار همزمان از بین برده شده است؛ و آن حصار که در زمین داور موقعیت داشت اکنون به نام «شهر کهنه» یاد میشود، این حصار نیز بوسیله نادر مادامیکه به صوب کندهار مارش می نمود ویران شد و بقایای آنرا سرانجام امواج یاغی دریای هلمند منهدم ساخت، متعاقب آن این قلعه آباد شد؛ گفته میشود که سردار کهندل خان این قلعه را آباد ساخته است. و این هم گفته شده که این قلعه خیلی زیاد گرم، مرطوب و غیر صحی است. امیر فرمان صادر نموده که در حصار گرشک حدود شصت هزار «خروار» غله بصورت دائم نگهداری شود. "

معلومات آتی در سال ۱۹۰۰ از یک منبع بومی بدست آمده است:

۱- **موقعیت** : این حصار از کنار دست راست دریای هلمند حدود دونیم مایل دور تر موقعیت دارد. دیوار جنوبی حصار به یک برجستگی زمین (تپه) تکیه زده است که از سطح زمین از ۱۰ تا ۱۵ فیت بلندی دارد.

۲ - **شکل و یا ساختار** : حصار شکل مربع دارد که طول هر ضلع آن ۹۰۰ فیت (۳۰۰ متر) است. در هر دیوار سه برج مرتفعه برای دیده بانی داشته است.

۳- **خندق** : عمق آن ۱۰ فیت و عرض آن ۲۰ فیت.

دیوار ها : ۴۵ فیت بلندی دارد. ضخامت دیوار ها در قسمت فوقانی پنج فیت و در بیخ یا قسمت تحتانی ۱۵ فیت.

۵- **زوایای محصنه** [برجهای دیده بانی]: این حصار دو زاویه محصنه دارد. هر زاویه بالای هر دروازه زاویه جناحی را میسازد.

۶ - **تیر کش ها** : گفته میشود که این حصار ۲۰۰ تیر کش دارد که در یک ردیف مرتب شده اند. سربازان

گارنیزون از طریق بام های بارک های شان به کمک زینه ها به این تیر کش های پائین می شوند. سربازانی که به این تیرکش های پائین می شوند می توانند تا حدود ۶ مایل ساحه اطراف بیرون حصار را نظارت کنند.

۷- **دروازه ها** : این حصار دو دروازه دارد، یک دروازه حصار در دیوار شمالی حصار در مرکز دیوار و دیگر آن در جنوبی حصار در مرکز دیوار موقعیت دارند. این دروازه های از چوب ساخته شده اند که شش انچ ضخامت دارند و صفحات آهنین بروی های آن ها میخ شده اند. دروازه ها بطرف داخل بازمی شوند و بوسیله زنجیرها و میله های آهنین و یا بوسیله چنان میخ های بزرگ آهنین محکم شده اند که قطر آن به اندازه بازوی انسان می باشد. عرض دروازه ها تقریباً ۱۰ فیت است.

۸ - **پل ها** : در مقابل این دروازه ها خندق ها حفر شده اند و در روبروی دروازه ها پل های خشت پخته اعمار شده اند. این پل ها ۱۰ فیت عرض دارند، که محکم و بحالت خوب نگهداری شده اند.

۹- **آب**: آب به داخل حصار از طریق یک نهر می آید. این نهر که بوسیله دست حفر شده است آب را از دریای هلمند به داخل حصار می آورد. این کانال پنج فیت عرض و ۳ فیت عمق دارد. این کانال یگانه منبع آبرسانی به داخل حصار است و هم یگانه وسیله برای پُر کردن خندق هاست.

۱۰ - **تدارکات** : در قسمت جنوبی حصار یک گدام موقعیت دارد که از خشت خام ساخته شده و اقلام مورد نیاز

در آن نگهداری میشود، این گدام در این اواخر باز سازی شده است. در اطراف و مجاورت حصار کثرت مواد مورد نیاز موجود است که در ظرف یک هفته حدود ۲۰۰ خروار غلات را می توان جمع آوری نمود.

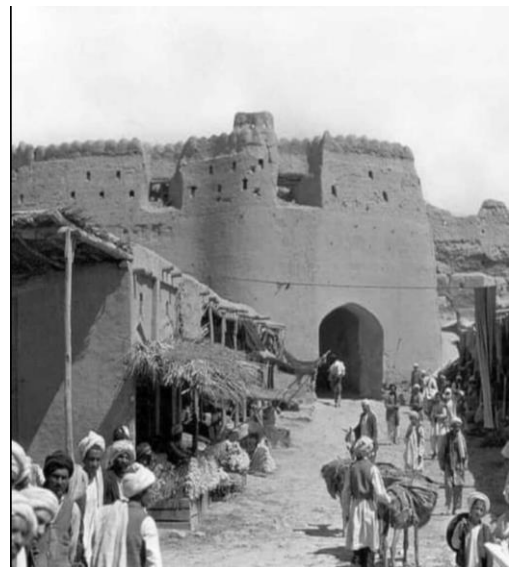
۱۱- قوماندان : در سال ۱۹۰۰ قوماندان حصار شیرعلیخان نام داشت. خانه موصوف که از خشت پخته ساخته است در مرکز حصار موقعیت دارد؛ خانه وی فقط یک دروازه دارد که روی آن بطرف شرق باز میشود. اکثریت صاحب منصبان گارنیزیون حصار درانیان اند و همه شان پشتون اند.

۱۲- پارک ها و اصطبل ها : که ظرفیت جابجایی حدود ۳۰۰ اسب را دارند از خشت خام ساخته شده اند و ضخامت آن عادی است و در مقابل دیوار های حصار ساخته شده اند.

۱۳- مهمات : در داخل حصار ۳۰۰ مرمی توپ و مهمات فراوان وجود دارد، نصف این توپ های بوسیله باروت پُر میشوند. ۲۰ صندوق مهمات اسلحه های کوچک در حصار موجود اند، هر صندوق ۱۲ انچ در ۱۵ انچ در ۴۲ انچ است. (امکان دارد از سال ۱۹۰۰ به بعد این صندوق ها کلاستر شده باشند)

بازار : به اساس یک تخمین می توان گفت که تعداد باشندگان بازار ۳۵۰ تن [خانواد؟] است. با ملاحظه به تعداد افراد ملکی و نظامی باید گفت که گرشک را باید منحصیث یک نقطه مستحکم مطمح نظر قرار داد؛ بار اخیری که از گرشک ملاحظه به عمل آمده سال ۱۸۹۳م بود که آقای «بیت» از آنجا دیدار نموده بود امکان دارد از آن زمان به بعد در قسمت استحکام این حصار کار زیادی شده باشد»^۴

این قلعه تاریخی بحیث یک دژ نظامی در یک محل استراتژییک برای حملات مسلمانان برزمینداور و ارتفاعات آن تا باغران و بغنی و مناطق غورات بوده است. در دوران سلطنت ظاهرشاه تا زمان تخریب آن توسط طالبان در اواخر اگست ۲۰۲۱ از این قلعه بحیث زندان استفاده میشد. یکی از علل ویرانی قلعه گرشک بدست طالبان این خواهد بود که احتمال دارد تعداد زیاد از طالبان در این قلعه بندی بوده باشند و همانها هم تصمیم به خرابی آن گرفته باشند.

سبک معماری دروازه قلعه گرشک

پایان

^۴ - داکتر لودویگ دبیلو. آدمک : ژونال تاریخی - سیاسی افغانستان (جلد دوم) فراه و قسمت های جنوبی افغانستان: ترجمه: رحمت آریا سال ۲۰۲۱ قسمت ۴۹، پورتال افغان جرمن آنلاین

د پانو شمیره: له ۴ تر ۴

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلیکني د لیکنيزي بني پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله لیکنه له رالیرو مخکي په څیر و لولئ